

על יצירות הנונסנס העבריות לילדים*

מאת מירי ברוך

בתרגום מילולי, "נונסנס" משמעו חוסר מובן. אולם הכותבים בז'אנר הספרותי המכנה עצמו בשם זה, לא התכוונו לספרות חסרת מובן ומשמעות. התמודדות עם הבעיה הסמנטית לצורך הגדרת מהותו של "משפט חסר משמעות", אם היא קיימת בכלל — היא מיותרת, שכן מלכתחילה ברור, ש"חוסר משמעות" הוא תואר תלוי-הקשר. הקביעה "משפט פיתגורס הוא ירוק" אינה חסרת משמעות מכל וכל, אלא חסרת משמעות רק בהקשר האכסיומות וההגדרות של הגיאומטריה, המשפט האמור אינו ניתן לקביעה ע"י חוק השלישי הנמנע, דהיינו, איננו אמיתי ואיננו שקרי. לעומת זאת, חוסר משמעות של צירוף הברות מקרי כמו "קישפצוץ איננו כחול", הוא משפט חסר משמעות בהקשר שפת היומיום. כגון אלה מכנה שפת היומיום, דימויים או משפטים כחסרי מובן אם הם נוגדים את אופק מוסכמות הדיבור והמחשבה של לשון בני-אדם.

לפי אלה, גם בלשון היומיום וגם בז'אנר הספרותי שאימץ לו שם זה, עומד הנונסנס לא בניגוד ל-"Sense" סתם אלא בניגוד ל-"Common Sense" או ל-"Been Sense" דהיינו, בניגוד לשימוש **המקובל** בדימויים, בצלילים ובשפה.

ספרות הנונסנס אינה איפוא ספרות של קשקוש או ספרות המבטלת יחסים קבועים בשפה בצליל ובדימויים, ספרות זו, כפי שמציינת, בדיון, א. סיואל בספרה: 'הנונסנס' היא ספרות של **משחק בעל כללים מוגדרים מאד**. זהו **משחק דיאלקטי בהפקעת דימויים ומלים מהקשרם הרגיל ופיוולם תחת סדר שרירותי אך קוהרנטי**. ככל שהסדר החדש נראה קוהרנטי יותר, למרות שרירותו, כן מעניינת יותר יצירת הנונסנס. בתוך הנונסנס מצוי, בדרך כלל, אפקט קומי, הנוצר בלא אמצעים קומיים מכוונים. קומי זה נוצר בעיקר בשל מומנט ההפתעה והמשחק שבו.

* בעברית ניסו לכוון ז'אנר ספרותי בשמות אחדים: "יצירות הבאי", "איגיון", "שטות" ואחרים. נראה לי שהשם המתאים לסוג זה הוא שירי "ההגיון האחר", אך בשל כובדו של הביטוי כדאי להשאיר את המונח נונסנס, שכן הוא מושג מוכר ומקובל.

1. Sewell, E. The Field of Nonsense, London Catto & Windus 1952

אליזבט סיואל המגדירה, אף היא, את הנונסנס כמשחק, קובעת שהקורא צריך לדעת שהוא משתתף במשחק, ושלמשחק זה יש חוקים מוגדרים מאד. המשחק על-פי סיואל מוגדר כך :

”מניפולציה של חפץ מסויים, (ממשי או דמיוני), בגבולות זמן או מקום מוגדרים, לפי חוקים מוגדרים כאשר אין לה (למניפולציה) תועלת מחוץ לעצמה והתוצאה נוצרת למרות ההתנגשות של היסודות המנוגדים זה לזה”.

סיואל טוענת, כי לפי כללים אלה, ניתן לבקר את יצירת הנונסנס ככל יצירה ספרותית אחרת. עיקר הבדיקה במקרה זה, תהיה בדיקת כללי המשחק, בדיקת המלים, או הדימויים, שהוצאו מהקשרם, וכן בדיקת המבנה וההגיון הפנימי של היצירה, כיצירה ספרותית בכלל, וכיצירת נונסנס בפרט. יסוד אחר, עליו עומדת סיואל, היא הימנעות כותב הנונסנס מעיצוב רגשות מחד, והימנעות משמוש במושגים מופשטים, מכל סוג שהוא מאידך.

הנונסנס עוסק בדרך כלל בחפצים ובמושגים מוחשיים, ואם אין הם כאלה מיסודם, הם ייהפכו לכאלה כשהם מעוצבים ביצירת הנונסנס. כך לגבי החייאת ספרות, אותיות, סימני פיסוק, וכך לגבי מלים ומשפטים.

על-פי אלה ניתן להעלות ארבע תכונות עיקריות של יצירת הנונסנס :

- 1) זוהי יצירת משחק בהפקעת מלים וביטויים מהקשרם ב־Common Sense וה־באתם לכדי יצירה חדשה בעלת הגיון פנימי משלה. המשחק העיקרי הוא בנייתוק הקשר שבין המלה או הדימוי לבין הדבר שאותו היא אמורה להביע. מרכז המשחק הוא ביחסים שבין המלה לבין משמעויותיה השונות. המשחק הוא עיקר השיר ואין הוא מרמז לשום השקפת עולם או לחווייה שמחוצה לו.
- 2) בשל אלמנט ההפתעה שבמשחק, מצוי ביצירת הנונסנס אפקט קומי כלשהו, הנובע בעיקר בשל ההפתעה שבצירוף.
- 3) בדרך כלל אין ביצירת הנונסנס מעורבות רגשית או עיצוב חווייה, אך לעתים הוא מצליח להפעיל תחושות בדרך של ניכור, התחפשות או היתממות.
- 4) בבחירת האובייקטים, נמנע מחבר הנונסנס להשתמש במושגים מופשטים, הוא מטפל בעיקר במושגים מוחשיים או במושגים כשהם מומחשים, שאותם הוא מנתק מן הניסיון ומן הלוגיקה המקובלת.

בשירת הנונסנס למבוגרים יש קריאת תגר על ההגיון האנושי, זוהי שירה הפוכה לאנשים שהנורמות והקונבנציות נעשו שגורות ומשומשות. ברוב המקרים נוצרה ספרות הנונסנס בצל מלחמות, כשמחבר היצירה חש, שהכלים הנורמטיביים של הדיבור אין בהם כוח לתאר את הדברים. יצירות נונסנס אחרות נוצרו בעקבות תחושת משבר השפה, כשיוצרי הנונסנס הניחו שהשפה האנושית בלאו הכי, הן בשל היותה משומשת והן בשל היותה מוגבלת, אינה יכולה להביע דברים עוז. דוגמא

מצויינת לשימוש בנונסנס כזה היא אסופת שירתו של כריסטיאן מורגנשטרן —
שירים לעולי הגרדום' ובשפה העברית, כמה משיריו של נתן זך.²

את משחקי הנונסנס ניתן לחלק, בצורה גסה, לשלוש חטיבות.

א) יצירות הנונסנס שאינן מאמינות בכוחה של המלה כמצע קומוניקטיבי, יצירות אלה מחפשות תחליף למלה כאמצעי לומר דברים; ואז, אם מופיעה המלה, היא משמשת במשחק הנונסנס כאמצעי ציורי או צלילי, אך אין להתיחס אליה כאמצעי סמנטי.

ב) יצירות הנונסנס המנסות להחזיר למלה את "כבודה האבוד", משחקים בהפקעת הביטויים והמטפורות ונסיון להחיותם מחדש כדי לשמוע טוב יותר את משמעויותיהן לאחר שאלה אבדו להן מסיבות שונות.

ג) יצירות המשחקות בשבירת ההגיון המקובל; שבירת משפטים והיגדים לוגיים, הפיכתם וארגונם מחדש, כשהמשחק מופנה לדמיון תוך ניסיון לערער את כל האמיתות המוחלטות.

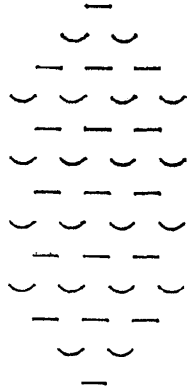
ספרות הנונסנס לילדים איננה ספרות דווקאית כזו של הנונסנס למבוגרים. אין צורך לשבור לילד את הקונבנציות משום שאלה עדיין לא דבקו בו. מאידך גיסא, מתאימות יצירות הנונסנס לחשיבה ילדותית מסיבות רבות:

הן שואלות כמו ילד, על האטימולוגיות של הביטויים או המלים ועונות על "הלמה" הילדותי, כשהילד עדיין לא מקבל את השפה כמערכת סימנים שרירותית וסבור שלכל מלה, ביטוי או צירוף יש הסבר הגיוני, המשחק בשבירת ההגיון המקובל, גם הוא מתאים לילד, מאחר ויצירות אלה פונות לדמיון ומערבות ניסיון החיים המקובל, כשזה האחרון, עדיין אינו מצוי בעולמו של הילד הקטן ולכן הילד מוגבל בחשיבתו ובדמיונו. גם הקונבנציה של כתיבת שיר במלים דווקא עדיין אינה מוכרת לילד הקטן ומכאן שלא מפריעות לו יצירות הנכתבות אחרת מאשר בדרך המקובלת (כציור או כמוסיקה למשל).

מכל אלה מסתבר שבעוד שיצירות נונסנס למבוגרים הן יצירות מתוחכמות הדורשות מן המבוגר לשבור את כללי החשיבה המקובלים, ולנסות לפתח את דמיונו, הרי שלילדים, יצירות מעין אלה הן טבעיות מתאימות ומשרתות את עולמם הלשוני, הדמיוני, וההגיוני.

ספרות הילדים העברית אינה עשירה בספרות נונסנס לילדים, בין היתר נובעת אי-הפופולריות של הז'אנר בכך, שהמבוגרים אשר בוחרים את הטכסט לילד רואים ברוב המקרים "קשקוש" אלא אם כן הם מכירים את חוקיות הז'אנר. יצירת נונסנס מתוחכמת כמו השיר דלהלן היא דוגמה מצויינת לפער בין אפשרויות מחשבתו של המבוגר לבין אלה של הילד:

2. מירי ברוך, הרומנטיקן המר, בשיריו של יונתן זך, הוצאת אלף 1979, פרק ראשון.

מבוגרים שראו שיר זה צחקו תחילה, ערערו על היצירה כשיר, ולכל היותר היו מוכנים לראות כאן סימנים פרוזודיים (—) תנועה מוטעמת, (v) תנועה בלתי מוטעמת או בסימנים רתמיים: טי (v) וט (—) כשאז נראית המוסיקה משעממת מאד ובסופה נרדם הנמען.

ילדים שקיבלו יצירה זו לידם העלו אפשרויות רבות מאד :

- 1) שהסימנים מציינים את פקיחת העין וסגירתה (של הדג), ולבסוף הוא נרדם.
  - 2) שהסימנים מציינים את פיה של אם הדג, הפותחת וסוגרת ומשמיעה קולות מסוג זה דווקא. הסבר זה נתחדד על-ידי-כך שהדג אינו יודע לדבר, לכן אי אפשר לכתוב שיר-ערש לדגים במלים, וכל שניתן לו לומר הוא באמצעות פתיחת הפה וסגירתו (שאיבת חמצן ופליטתו).
  - 3) שהסימונים הם גלי-הים, המלטפים את הדג עד שהוא נרדם.
  - 4) שהסימנים הם הקשקשים של הדג, ושבעצם לשיר כולו יש צורת דג, ועוד ועוד. צורת נונסנס זו, היוצרות משמעות בשיר ללא מלים (אך בהתייחסות לכותרות) אינה קיימת בספרות העברית, אך משחקים במלה כאמצעי ויזואלי, ז. א. המלה כציור ולא כאמצעי סמנטי קיימת בשירים אחדים בשירת הילדים העברית. 'הבטן של הרצל האופה', של יונתן גפן, הוא שיר הבנוי בצורת בטן, ילד שאינו יודע קרוא ונמסר לו שם השיר, מבין את הדברים **מצורת עימוד המלים** על פני הדף, והכרס הגדולה של הרצל האופה מצטיירת לו גם ללא המשמעות המילולית. דומה לו הוא גם השיר האחר של גפן לג'ירף יש צואר ארוך⁴.
- וגם שני שיריה של נורית זרחי ; אשה בתוך אבטיח⁵ וכן שני הדובים עצו בליז⁶.

3. Cristian Morgenstern: The Gallows Songs, (Galgenlieder) A. Selection University of California press 1964, Berkely and Los Angeles. p. 30—31.

4. יונתן גפן, הבטן של הרצל האופה, **הכוכבים הם הילדים של הירה**, הוצ' נושי, ללא ציון תאריך.

5. יונתן גפן, לג'ירף יש צואר ארוך, **הכבש הששה עשר**, הוצ' נושי, ללא ציון תאריך.

6. נורית זרחי, **אני אוהב לשרוק ברחוב**, הוצ' דביר 1967, עמ' 8.

7. נורית זרחי, **הנמר שמתחת למטה**, הוצ' מסדה 1976, עמ' 18.

בשיר השני, קיים משחק כפול, גם נונסנס וורבלי וגם נונסנס ציורי. בסיום השיר כשהדובים נעלמים, נעשות אותיות הדפוס חלשות יותר עד שהדובים דהיינו, אותיות הדפוס נעלמות. כאן משרת הצד הטכני את הצד הסמנטי, ומי שאינו בקי בחוקי הז'אנר עשוי לחשוב שיש בספר פגם בדפוס...

הנונסנס המפרק ביטויים ומחזירים למקורם מתאים מאד, כאמור, לצורת חשיבתם של ילדים קטנים. אלה שואלים על משמעות הצירופים הכבולים, מקורות המלים כאילו יש לכל מלה הסבר אטימולוגי. יצירות הנונסנס משרתות צורת חשיבה זו, ומשחקות עם הילד תוך כדי מילוי צרכיו "האינטלקטואליים". ביצירתו של שלונסקי, אני וטלי בארץ הלמה, מצויים יסודות נונסנס אף כי היצירה אינה משחק אלא משחק בתוך שיר ריאליסטי (הליכה לצד אברם, טיול בחמסין, טיול עלי-יד השלולית וכו'). יצירת נונסנס מובהקת לילדים, כתבה ל' גולדברג תוך נסיון למימוש הביטוי "ראש השנה". זוהי יצירה אבסורדית המתארת את העגל (הטיפש) הסבור, כי לשנה יש ראש וזנב, כמו שיש לו לעצמו. אך אין הוא מבין מדוע יש לחוג חג לראש, ואם יש צורך לחוג גם חג לזנב. המשחק ממשיך באבסורד עד שבאה הפרה ומסבירה את הביטוי ואומרת כי "הראש הוא גם ראשית בשפה האנושית", ומכאן שהראש אינו איבר אלא מושג, שמשמעותו התחלה. המשחק בתחום הסיטואציה האבסורדית מתמשך עד סיום השיר, אולם המשחק הורבלי נשבר בשל המגמה הדידקטית של לאה גולדברג להסביר לנמען-הילד, באמצעות משחק בעלי-החיים, את משמעות הביטוי ראש השנה, יצירה זו היא יצירה מוקדמת מאד של ל' גולדברג, כשהיצירות המבוססות על הומור וורבלי מעטות מאד, מאד לא מתוחכמות. בתקופה מאוחרת יותר⁸, 1945-6, כתבה את "מר גוזמאי הבדאי" ושם שיחקה ביצירות הנונסנס משחק לשמו בלי הסבר דידיקטי אלא מימוש ביטויים לשמם, הפקעתם, החיאתם ומשחק בהם, כפי שמחייבת יצירת הנונסנס. כך למשל :

... שלושים מלצרים לי הגישו בסך

שלושים טבחים לי בישלו במטבח

אמנם הביתה באתי

קרני אסון : התפקעתי

אך בא הרופא והדביק את בטני

ושוב רענן ושמח אני.

הן הסיטואציה והן מימוש הביטוי הם מתחום הנונסנס. מר גוזמאי הבדאי אכל עד כדי שבטנו התפקעה (בממש). אך הרופא בא הדביק את הבטן, והאיש שלנו שוב בריא. אלא שיש כאן מימוש הביטוי של אדם שבע "אני מתפקע", וההסבר ניתן תוך כדי משחק אבסורד ולא תוך אמירה ישירה.

8. ראה: מיירי ברוך, היסודות ההומוריסטיים ביצירת לאה גולדברג, ספרות ילדים ונוער, סיון תשמ"ג,

הסוג השלישי של יצירות הנונסנס, שמטרתן לשבור את ההגיון המקובל, לשחק בו ולהביאו לידי אבסורד, מצוי ביצירות עודד בורלא, יוצר הכותב מאז שנים נונסנס לילדים, ושמרבית שמות ספריו הם יצירות נונסנס עצמאיות: שלוש ועוד כחול (חיבור מין בשאינו מינו) שירים מכל הצבעים (סינסטזיה) בתוך הבחוך (אוכסימורון) ואחרים.

ביצירותיו מפעיל ע' בורלא את שני סוגי הנונסנס הן את הוורבלי, כמימוש למשל "מה עושה טונג"? (מימוש) ומשחק בשם מאוצ'הטונג ולצידו משפטי אבסורד כמו "פעם היה לי חבר ששיחק במחבואים, והוא התחבא כל כך טוב, עד שעד היום לא מצאו אותו".

בשירה, כתבו יצירות נונסנס המבוססת על היקשים מוטעים, (לאה גולדברג בעיקר ביצירותיה אורי מורי ואורי כדורי)⁹. משחקים המבוססים על לוגיקה דמיונית מרבה לכתוב גם נורית זרחי, כדוגמא השיר הבא:

ילדה מזלג וילדה כף¹⁰	אך התברר אחרי הכל,
ילדה מזלג היתה דוקרת	שעכשוויו אין להם במה לאכול
תמיד כשהיתה עוברת	לא עוגות
ילדה מזלג היתה נועצת	לא בשר
בכל אחד מלה עוקצת	לא דגים
תפסו אותה האנשים באף	לא ירק
והפכו אותה לילדה כף,	ובוקר ערב וצהריים
ויצאו במחול. . .	הם אוכלים אך ורק
	מרק,

יצירות הנונסנס מקובלות מאד בספרות הילדים של אירופה. שירי "האמא אווזה" (Mother Goose) הם מן השירים שכל ילד באירופה ובארה"ב מצטט ושרי: אצלנו מועטים מאד, יחסית, שירים מז'אנר זה.

רבות יותר הן יצירות הנונסנס שבפרוזה ואלה בעיקרן הן כאמור יצירותיו של עודד בורלא. עם זאת המרובעים וחמשירי הנונסנס האנגליים הפכו להיות חלק מן הספרות העברית בעיקר, בשל התרגומים המעולים שלהם המקפידים על המצלול, המשקל והחריזה, וכך גם ילדי הארץ מצטטים את שירי הנונסנס כמו כל ילד אירופי:

קשת דבשת ישב על גדר	אן : חתול חתול איפה היית ?
קשת דבשת נפל לחצר	נסעתי ללונדון לבקר את המלכה
חילות המלך וכל פרשיו	חתולה חתולה ומה עשית ?
את קשת ניסו להרכיב, אך לשוא.	הפחדתי עכבר קטן מתחת לספה

9. וראה: לאה חובב, שירי הבאי, מצויירים ועיצובם בשירת הילדים של לאה גולדברג, "ספרות ילדים ונוער", סיון תשמ"ג, עמ' 12—3.

10. נורית זרחי, הנמר שמתחת למטה, מסדה 1976, עמ' 7—6.

11. וראה: אוריאל אופק, תנו להם ספרים, פרק י"א, הוצ' ספרית הפועלים 1978, עמ' 141—126.